

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 161-194

Радослав Ђоровић *

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ЕТНОДЕМОГРАФСКЕ СИТУАЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Резиме

Босна и Херцеговина је простор сучељавања и прожимања различитих друштвено-историјских и културно-цивилизацијских утицаја што је имало утицаја на некадашњу и данашњу етничку структуру становништва. Разлике у природном и миграционом кретању етничких група имале су своје геополитичке последице, а такође, геополитички фактори имали су свој одраз у демографским процесима. Етно-демографски процеси се у значајној мјери дугорочно геополитички пројектују као инструментаријум за запосједање и контролу простора. Посебно изражена и геополитички мотивисана редистрибуција становништва десила се током рата 1992-1995. године. Такође, и у послјератном периоду, видљива је узрочно-посљедична веза између геополитичких и етно-демографских процеса. Сам процес повратка становништва имао је једним дијелом геополитичку позадину која се огледа у посебно подржаваном и подстицаном повратку у геополитички важне крајеве или пак супротно, у различитим мјерама усмјереним ка задржавању у току рата досељеног

* Радослав Ђоровић, постдипломац смера Политичко-географски системи на Географском факултету Универзитета у Београду.

становништва и новопостигнуте етничке већине. Свакако, може се очекивати да ће демографски процеси и у будућности наставити да снажно дјелују на геополитичке односе у овом простору.

Кључне ријечи: етно-демографски процеси, геополитика, Република Српска, Федерација БиХ, Босна и Херцеговина

Увод

Босна и Херцеговина се простире на површини од 51.182 km², а према попису из 1991. године, број становника износио је 4.377.033, што даје густину насељености од 85,5 ст./km². Унутар простора данашње Босне и Херцеговине, најстарији познати становници били су Илири. Након њих живјели су у овим крајевима Келти, Римљани, Готи, Авари и на приморју Грци. Од 6. до 8. вијека наше ере ове крајеве населила су српска и хрватска племена. Када су Словени стигли у ове крајеве, затекли су их опустошене и скоро безљудне. Временом су се затечени народи или претопили у Словене или одселили. Од 9. вијека спомињу се на овој територији само Словени, те нешто остатака Римљана. Касније су се Словени умножили, јер им је природни прираштај био велики. Број становника у средњем вијеку био би већи да није било честих ратова, болести и међусобног сатирања.

Након турског освајања територије Босне (1463.) и Херцеговине (1482.), зачињу се утицаји муслиманске културе и цивилизације. То се дешава са процесом исламизације словенског и словенизованог становништва. Турски дефтер из 1468./1469. године региструје на овим просторима 37.125 хришћанских и свега 332 муслиманске куће. Према пописном дефтеру Босанског Санџака (без Херцеговине) из 1489. године било је 25.068 хришћанских и 4.485 муслиманских кућа. По подацима турског историчара Омер Лутфи Баркана, било је у Босанском Санџаку, у периоду од 1520. до 1530. године 334.325 становника, а од тога су муслимани чинили 38,7%. Чести ратни походи, буне и устанци, данак у крви, неродне године, тешки намети и порези, различите епидемије и насиља изазивали су високу смртност и велика страдања становништва и покретали иселеничке струје којима је мијењана постојећа

етничка композиција становништва. Тако је упоредо са процесом исламизације хришћанског живља започео процес његовог иселјавања што је до данас остало једно од обиљежја развоја становништва Босне и Херцеговине. Неки турски и аустријски извори наводе да је Босански Пашалук крајем 16. и на почетку 17. вијека имао приближно 75% муслиманског становништва. Према бројним изворима, од тада настаје знатније страдање муслиманског становништва у многобројним ратовима на страни Турске.

У политичком животу Босне и Херцеговине у 1878. години дешава се велика промјена јер на мјесто дотадашњег турског режима ступа аустро-угарски. Са новим режимом долази до доселјавања чиновника, трговаца, лица слободне професије, земљорадника, углавном из Аустрије, Угарске и Њемачке и углавном католичке вјероисповјести. У току владања аустро-угарске иселјава се један дио муслиманског становништва које навикнуто на своју једновјерну власт и различите привилегије није могло да се помири са новим стањем, али и један дио православног становништва, нарочито након неуспјелог устанка из 1882. године, иселјава се у тада слободне српске државе Црну Гору и Србију. Иселјавању Срба доприносили су и полицијски прогони, анексија БиХ и касније српско-аустроугарски рат.

Од пописа из 1879. године до пописа из 1910. године, број православних је повећан са 496.485 на 825.418 (пораств од 66,25%), муслимана са 448.613 на 612.137 (пораств од 36,45%), а римо-католика са 209.391 на 434.061 (пораств од 107,29%). У вези са овим разликама, дијелом је измјењена и вјерска структура БиХ (табела 1).

Између два свјетска рата етнодемографске промјене у Босни и Херцеговини су под утицајем ратних страдања и прогона, иселјавања раније колонизованог страног становништва, одселавања дијела српског становништва које је колонизовано у поједине дијелове тадашње државе. Ипак, вјерска структура становништва у том међуратном периоду није битно промјењена. Према попису из 1921. године, број присутног становништва Босне и Херцеговине је износио 1.890.440, од чега 829.290 православних, 588.244 муслимана, 444.308 римо-католика, 12.031 израелићана, 9.308 грко-католика, 6.627 евангелика, 538 других и 94 без конфесије и непознато.

Учешће православних у укупном становништву износило је 43,86%, муслимана 31,11%, а римо-католика 23,50%.

Табела 1: Вјерска структура БиХ, 1879-1910.

Година	Српско-православни	Муслимани	Римо-католици	Јевреји	Други
1879.	42,88%	38,73%	18,08%	0,29%	0,02%
1885.	42,76%	36,88%	19,89%	0,43%	0,04%
1895.	42,94%	34,99%	21,31%	0,52%	0,24%
1910.	43,49%	32,25%	22,87%	0,62%	0,77%

Извор: Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910., Statistički odsjek Zemaljske vlade, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912, str. LIII

Услијед великог страдања и помјерања становништва током Другог свјетског рата, мијењана је етничка слика како појединих крајева, тако и БиХ као цјелине. Погром Срба у НДХ, али и послијератна колонизација у Војводини увелико су умањили популационе потенцијале српског становништва, а посебно у појединим крајевима.

Промјене у етничкој структури становништва Босне и Херцеговине након Другог свјетског рата могу се пратити на основу шест послијератних пописа проведених у периоду од 1948. до 1991. године. Потпуна упоредивост података о етничкој припадности није могућа услијед различитих класификационих рјешења која су у пописима примјењивана за словенске муслимане. Упоредо са одвијањем процеса демографске транзиције, разлике у демографском развоју појединих етничких група, како у погледу природног кретања тако и по правцима и обиму миграција, а имајући у виду и последице Другог свјетског рата довеле су до значајних измјена етничке структуре Босне и Херцеговине (табела 2). У вези с тим, треба имати у виду и утицај политичке климе која од шездесетих година двадесетог вијека омогућује етничко консолидовање словенских муслимана као посебне националне групе.

До пописа из 1971. године Срби су били најбројније становништво, када ту позицију преузимају Муслимани. У

периоду од 1971. до 1991. године, број оних који су се изјаснили као Муслимани порастао је за 28,36%, број Срба опао је 1,94%, а код Хрвата пад бројности износи 1,50%. До тога је дошло услед знатно већег природног прираштаја муслиманске популације у односу на српску и хрватску, те израженог негативног миграционог салда Срба и Хрвата, док је он код Муслимана знатно уравнотеженији.

Табела 2: Стално становништво БиХ према народности

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Укупно	2.564.308	2.847.459	3.277.948	3.746.111	4.124.256	4.377.033
Срби	1.135.147	1.264.045	1.406.057	1.393.148	1.320.738	1.366.104
Хрвати	614.123	654.227	711.665	772.491	758.140	760.852
Муслимани	788.403	891.798	842.248	1.482.430	1.630.033	1.902.956
Југословени	-	-	275.883	43.796	326.316	242.682
Остали	26.635	37.389	42.095	54.246	89.029	104.439

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 9

Природно кретање становништва

Послије шездесетих година двадесетог вијека долази до брже трансформације природне репродукције популације у Босни и Херцеговини. Од послижератне проширене репродукције седамдесетих година достигнут је ниво просте, а након тога ниво недовољне природне репродукције становништва. Знатно бржа трансформација природне репродукције била је код српског и хрватског становништва у односу на муслиманско становништво. У Босни и Херцеговини стопа наталитета у 1953. години код хрватског становништва била је 34,9‰, код српског становништва 36,9‰, а код муслиманског становништва 45,8‰. Стопа наталитета у 1961. години код српске популације износила је 26,6‰, хрватске 33,9‰, а код муслиманске 40,6‰. У Босни и Херцеговини је 1981. године стопа наталитета код Срба била 14,8‰, код Хрвата 15,8‰, а код Муслимана 21,0‰. Промјена стопе морталитета у периоду од 1961. до 1981. године код Срба је незнатна (7,2‰:7,1‰), код Хрвата стопа морталитета је опала са 9,1‰ на 6,9‰, а код Муслимана са 11,1‰ на 6,2‰. У Босни и Херцеговини у

1961. години стопа природног прираштаја код Срба је износила 19,6‰, код Хрвата 24,8‰, а код Муслимана 29,5‰, а у 1981. години код Срба је била 7,7‰, код Хрвата 8,9‰ и код Муслимана 14,8‰.

Од укупно 82.694 живорођена дјетета у 1971. години на мајке муслиманске националности отпада 34.303 живорођена, или 41,48%, на мајке српске националности 24.569, или 29,71%, а на мајке хрватске националности 16.552 живорођена или 20,01%. У 1981. години број живорођених је 71.031, од чега на мајке муслиманске националности отпада 34.279, или 48,25%, на Српкиње 19.500, или 27,45%, а на Хрватице 11.977 живорођених, или 16,86%. У 1990. години је било 66.952 живорођених, од чега 32.534 живорођена или 48,59% отпада на мајке муслиманске националности, 15.734 живорођена, или 23,50% на мајке српске националности, а на мајке хрватске националности 11.424 живорођена, или 17,06%.

Од 24.915 умрлих у 1971. години, на Муслимане отпада 9.299, или 37,32%, на Србе 8.846, или 35,50%, а на Хрвате 5.152, или 20,67%. Од 26.222 умрла у 1981. години, на Муслимане отпада 10.159, или 38,74%, на Србе 9.395, или 35,82%, а на Хрвате 5.258, или 20,05%. Од 29.093 умрла у 1990. години, на Муслимане отпада 10.732, или 36,88%, на Србе 10.194, или 35,03%, а на Хрвате 5.339, или 18,35%.

Миграције и етнички састав становништва

Након Другог свјетског рата, јача просторна мобилност становништва БиХ. Извршена су обимна пресељавања како унутар саме БиХ, тако и између ње и других крајева некадашње Југославије. Услијед неравномјерног развоја, јављала се концентрација становништва у градовима, равничарским и долинским предјелима, а на другој страни депопулација планинских простора. Ово је почивало како на различитим природним условима и ресурсима, тако и на концепту развоја који није равномјерно третирао све крајеве. Ова миграциона кретња су имала различит утицај на поједине етничке групе. Емиграциони карактер Босне и Херцеговине био је јако изражен и након Другог свјетског рата што се испољавало у емиграцији првенствено ка Србији и Хрватској. На једној страни, миграциони салдо Срба и Хрвата је изразито негативан, а на

другој страни, код Муслимана он је доста уравнотежен. (табела 3) То је имало утицаја на измјену етничке слике БиХ.

ТАБЕЛА 3: Међурепублички мигранти БиХ по народности, 1961–1981.

Народност	Број досељених			Број исељених		
	1961.	1971.	1981.	1961.	1971.	1981.
Укупно	103.225	123.420	141.330	330.015	460.021	538.602
Хрватска	30.036	28.053	24.515	59.724	137.997	146.045
Муслиманска	5.622	21.450	26.895	5.603	20.684	29.081
Српска	51.590	52.345	48.304	188.106	250.849	266.637
Југословенска	5.822	5.632	24.514	8.374	11.450	57.504

Извор: Stanovništvo, јул-децембар 1994., Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, Београд, стр. 184.

Посебан вид миграција представљао је одлазак на тзв. привремени рад у иностранство. Ту је, такође, дошла до изражаја селективност по националној припадности. Према попису становништва из 1991. године, грађана Босне и Херцеговине на привременом раду у иностранству и лица која бораве као чланови породице било је 234.213 (на привременом раду у иностранству 165.066, а бораве као чланови породице 69.147). Од ових 234.213 лица било је 91.498 Хрвата (12,02% Хрвата БиХ), 59.707 Срба (4,37% Срба БиХ), 55.139 Муслимана (2,89% Муслимана БиХ) и 27.869 осталих.

Трендови миграционих струјања у прошлости и данас воде Србе из Босне и Херцеговине према Србији, Хрвате према Хрватској, а томе треба додати и струјања Муслимана из разних дијелова Балканског полуострва према Босни. Ово упућује и на факторе просторне покретљивости становништва ових простора, који долазе изван економске и демографске сфере, а међу којима посебно мјесто заузимају фактори културно - цивилизацијске, психолошке и политичке врсте. Снажнија емиграција српског и хрватског становништва у односу на муслиманско становништво, затим досељавање Муслимана последијдњих деценија у Босну и Херцеговину, разлике у природном прираштају ових етничких група и последиједице ранијих демографских трендова утицали су на знатније измјене етничке структуре овог простора последије шездесетих година двадесетог вијека. Ипак, брзе промјене

у етничкој композицији становништва Босне и Херцеговине од шездесетих година двадесетог вијека, а посебно у деценији 1961-1971. не могу се објаснити само демографским условима и факторима. Наиме, потребно је указати и на евидентан утицај политичке климе у том периоду која омогућује конституисање Муслимана као народа, а затим и нације, што потврђује и нагли скок броја Муслимана у Босни и Херцеговини од 1961. до 1971. године.

Етно-просторна структура Босне и Херцеговине

Густина насељености становништва Босне и Херцеговине 1991. године износила је 85,5 ст./km². Постојале су велике разлике у густини насељености између појединих дијелова Босне и Херцеговине. Одређена законитост у густини насељености може се утврдити на основу етно-верске припадности. Уочљиво је да је не само постојала, него се и повећавала густина насељености становништва у општинама и областима гдје је доминирало муслиманско становништво, да је концентрација хрватског становништва била на нивоу просјека, а да је тамо гдје је доминирало српско становништво, густина насељености била углавном ниска или изузетно ниска.

У групи од двадесет најгушће насељених општина Босне и Херцеговине 1991. године није било ни једне општине у којој су Срби већинско становништво. У овој групи су двије општине са хрватском већином (Витез и Орашје), и чак 18 општина у којима су Муслимани били већинско становништво. Ових 20 општина укупно је имало површину од 4.720 км² (9,22% површине БиХ) и 1.337.625 становника (30,56% становништва БиХ). У 1991. години, у групи од двадесет најрјеђе насељених општина Босне и Херцеговине, било је 15 општина у којима су Срби били већинско становништво, 3 општине (Трново, Фоча и Рогатица) у којима су већину становништва чинили Муслимани, те 2 општине (Неум и Томиславград) у којима су Хрвати били већинско становништво. Ових 20 општина укупно је имало површину од 14.333 км² (28,00% површине БиХ) и 291.982 становника (6,67% становништва БиХ).

Неповољни популациони процеси доводили су до смањења густине насељености у просторима насељеним Србима и стварања популационо-територијалног парадокса као

привидне аномалије – процентуално учешће српског становништва у укупном становништву је било је мање од процента територије у српском посједу, што је у фрагментирању и редуковању српских земаља савременим псеудомеђународно-правним наметањем етничких републичких граница као међудржавних, геополитички валоризовано потенцирањем популационе детерминанте, а занемаривањем реалне дистрибуције простора према његовим етничким обиљежјима.

Према попису становништва из 1981. године, Срби су имали апсолутну доминацију (50,0% и више популације) у 2.439 насеља или 41,4% свих насеља Босне и Херцеговине, а насеља у којима су Срби чинили преко 50,0% становништва имала су површину од 27.255,2 km², што је било 53,3% територије Босне и Херцеговине. Муслимани су у 1981. години имали апсолутну већину у 2.179 насеља, или 37,0% свих насеља Босне и Херцеговине, а насеља у којима су Муслимани чинили преко 50,0% становништва су имала површину од 13.197,6 km², или 25,8% површине Босне и Херцеговине. Апсолутну доминацију (50,0% и више популације) Хрвати су у 1981. години имали у 1.016 насеља или у 17,3% насеља Босне и Херцеговине, а површина тих насеља је износила 8.494,8 km², или 16,6% територије Босне и Херцеговине. Према попису из 1981. године забиљежена су и 223 насеља Босне и Херцеговине у којима ни Срби, ни Хрвати, ни Муслимани нису имали апсолутну већину, а та насеља су обухватала површину од 1.656,6 km² или 3,2% територије.

Различити демографски трендови појединих националности имали су просторне последице. Редуковање српског етничког простора током последијдњих деценија услјед различитих демографских кретања српског и муслиманског становништва (разлике у наталитету и природном прираштају, разлике у миграционом салду) може се посматрати на микропросторном и макропросторном нивоу.

Микропросторно редуковање и фрагментирање српског етничког простора услјед просторне експанзије нагло увећаног муслиманског становништва подразумјева сукцесивно, лагано и у кратком временском периоду површински незнатно муслиманско преузимање прво мјешовитих села и етноконтактних зона те проширивање и спајање мање-више изолованих енклава и пенетрацију у плодне и комуникациј-

ски важне ријечне долине. Политичко-географске последице таквог процеса имају посебан значај због врло интензивног муслиманског етничког запосједања градова и урбаноруралних зона око њих. Такав процес је својим дуготрајним дјеловањем резултирао смањењем српског учешћа у укупној етничкој структури политичко-географски најквалитетнијих области (истовремено и најгушће насељених, економски најразвијенијих и саобраћајно најповезанијих) те би се без већих резерви могло прогнозировать тако брзо, површински велико и јасно просторно усмјерено (углавном долињско) ширење и спајање зона са све хомогенијом муслиманском популацијом, да би се некада релативно компактно српске етничке територије трансформисале у "архипелаг" неповезаних, планинских, изолованих, популационо опустјелих и економски безперспективних енклава неспособних да самостално опстану и политичко-географски се интегришу у једну српску цјелину.

Само у међупописном периоду 1981-1991. године, промјењена је релативна етничка већина у шест врло значајних и популационо великих општина: Мостар, Добој, Приједор, Ново Сарајево, Илиџа и Дервента. Површина ових 6 општина износила је 3.546 km² или 6,92% површине Босне и Херцеговине, а према попису из 1991. године укупан број становника ових општина износио је 561.235 или 12,82% републичког становништва. Према попису из 1981. године Срби су чинили релативну већину у општинама Илиџа, Ново Сарајево, Добој и Приједор, а 1991. године Муслимани. У поменутом међупописном периоду Срби су од Хрвата преузели релативну етничку већину у општини Дервента. У општини Мостар релативна већина становништва 1971. године су били Муслимани, 1981. године Хрвати, а 1991. године опет Муслимани.

Макропросторно фрагментирање и редуковање подрачја и микропросторно, али оно се првенствено односи на издвајање Босне и Херцеговине као цјелине из комплекса српских земаља, политички експлоатисаном и исфорсираном постигнутом демографском масом. Муслиманска инсистирања на јединственој, грађанској и унитарној Босни и Херцеговини у њеној сепарацији од СФРЈ 1992. године имају укалкулисане управо демографске пројекције и "50%+1 глас" као суштину демократских тековина и модерног политичког функционисања свијета.

Утицај рата 1992-1995. на етно-демографску слику Босне и Херцеговине

Ратна дешавања у Босни и Херцеговини довела су до великог броја погинулих (тим бројем се често манипулише у политичке сврхе, било да се повећавају или смањују губици појединих етничких група), избјеглих и расељених лица. Становништво Босне и Херцеговине смањено је за неколико стотина хиљада у односу на предратно стање, па су ријетке општине у којима је број становника повећан или бар остао на предратном нивоу. Смањена је демографска виталност становништва и може се очекивати да ће природни прираштај за неколико година постати негативан (већ је негативан у Републици Српској и неким кантонима Ф БиХ). Тако је у 1990. години Босна и Херцеговина је имала 66.952 живорођена дјетета и 29.093 умрлих лица, а у 2003. години живорођених је било 35.234, а умрлих 31.757. Етничка карта Босне и Херцеговине је прије рата, због велике измјешаности етничких група, називана "леопардовом кожом". Велика помјерања становништва током ратних дејстава у великој мјери су измјенила етничку слику појединих области.

Ратне миграције становништва настале током насилне деструкције некадашње СФРЈ резултирале су брзим промјенама етнопросторне структуре. Просторне послједице трансфера становништва имају своју политичко-географску, геополитичку и геостратегијску суштину, која се огледа у стварању политичко-територијалних цјелина са што про- странијом, компактнијом и контурно-морфометријски квали- тетнијом територијом максимално повољног положаја, како укупне територије тако и конкретних, кључних области, зона, појасева и тачака и то са што хомогенијом структуром становништва. Успостављене линије разграничења војних формација зараћених етничких заједница углавном су поста- ле оштре етничке међе, које су се помјерале заједно са армиј- ским наступањима или одступањима. Елиминисане су разу- ђене зоналне етничке границе и етноконтактне зоне мјешо- витих или наизмјенично распоређених српских, хрватских и муслиманских насеља, а мултиетнички градови су прогоном и физичком ликвидацијом малобројније или војно немоћни- је стране постали хомогени или фактички подјељени лини-

јама додиром супротстављених војски. Тако је етничка карта Босне и Херцеговине престала да буде “леопардова кожа” и постала је знатно једноставнија.

У поратном периоду долази до повратка дијела становништва у предратна мјеста становања, али знатан дио је остао у новим срединама, било да је ријеч о иностранству или о територијама БиХ на којима сопствени етнички елемент има већину. И сам процес повратка имао је једним дијелом геополитичку позадину која се огледа у посебно подржаваном и подстицаном повратку у геополитички важне крајеве или пак супротно, у задржавању у току рата досељеног становништва (изградња станова, подјела плацева и грађевинског материјала...) и новопостигнуте етничке већине. Муслимани теже да у етно-просторном смислу “покрију” приоритетне зоне, а дугорочно и цијелу БиХ, а у политичком смислу стратешки циљ је што бржа и темељнија унитаризација земље такође усмјерена на потпуно и вишедимензионално овладавање цјелокупним простором Босне и Херцеговине.

Табела 4: Национална структура становништва бивше БиХ и процјена по ентитетима – према попису становништва 1991. године

	Укупно	Срби	Хрвати	Муслимани	Југословени	Остали
Укупно БиХ	4.364.649	1.369.883	755.883	1.905.274	239.857	93.752
%	100,0	31,4	17,3	43,7	5,5	2,1
РС	1.624.127	884.628	151.907	471.256	78.720	37.616
% од вл. нац.	100,0	64,6	20,1	24,7	32,8	40,1
% учешћа	37,2	54,5	9,4	29,0	4,8	2,3
Ф БиХ	2.740.522	485.255	603.976	1.434.018	161.137	56.136
% од вл. нац.	62,8	35,4	79,9	75,3	67,2	59,9
% учешћа	100,0	17,7	22,0	52,3	5,9	2,1

Извор: Н. Шпирић, З. Маријанац: Становништво Републике Српске: *Развитак, перспектива, избјегла и расељена лица, популациона политика*, Економски факултет/Природно-математички факултет, Бања Лука, 1999, стр. 96

Према подацима УНХЦР-а у периоду од 01.01.1996. до 31.07.2005. године, на територију Републике Српске, реги-

стровани повратак износи 202.397 расељених лица (Бошњака 125.459, Срба 73.440, Хрвата 2.810 и осталог становништва 688) и 52.469 избјеглица (Бошњака 22.779, Срба 21.009, Хрвата 7.853 и осталог становништва 828). У истом периоду повратак у Федерацију БиХ износио је 387.267 избјеглих (Бошњака 256.860, Хрвата 74.979, Срба 50.989 и осталог становништва 4.439) и 346.149 расељених лица (Бошњака 204.941, Срба 99.461, Хрвата 39.686 и осталог становништва 2.091). На подручје Брчко Дистрикта од 2000. до 37.07.2005. године повратак износи 19.418 расељених лица (Бошњака 14.996, Срба 2.482, Хрвата 1.940) и 1.964 избјеглих (1.806 Хрвата, 149 Бошњака и 9 Срба).

У односу на предратно стање, етничка структура појединих подручја Босне и Херцеговине увелико је измјењена. (табела 4) Према процјени присутног становништва за 31.12.2004. у Федерацији БиХ од укупно 2.327.690 становника Бошњаци чине 72,61%, Хрвати 21,83%, Срби 4,56% и остало становништво 0,98%. Бошњаци су већинско становништво у Унско-санском, Тузланском, Зеничко-добојском, Босанско-подрињском, Средњо-босанском и Кантону Сарајево, а Хрвати у Посавском, Херцеговачко-неретванском, Западно-херцеговачком и Херцегбосанском кантону. (табела 5)

Табела 5: Процјена укупног броја присутног становништва у Федерацији БиХ, 31.12.2004.

Кантон	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остали
1. Унско-сански	297.862	280.674	5.603	10.330	1.255
2. Посавски	44.648	6.723	36.779	780	366
3. Тузланско-подрињски	502.418	454.242	26.720	16.117	5.339
4. Зеничко-добојски	401.667	334.832	53.480	10.200	3.155
5. Босанско-подрињски	35.208	34.705	50	418	35
6. Средњобосански	253.035	147.344	98.332	6.370	989
7. Херцеговачко-неретвански	224.796	103.983	113.648	6.160	1.005
8. Западно-херцеговачки	81.651	606	80.663	138	244
9. Сарајевски	402.166	320.154	26.934	44.958	10.120
10. Херцегбосански	84.239	7.062	66.045	10.806	326
Укупно Ф БиХ	2.327.690	1.690.325	508.254	106.277	22.834

Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/ProcPrist/stalno.zip>

Према процјени, крајем 2004. године Република Српска је имала 1.471.529 становника, а површина је износила 24.857,2 км². Срби чине око 9/10 становништва, остатак су Бошњаци, знатно мање Хрвати и остали. Срби су већинско становништво у свим општинама Републике Српске. Посебно велику већину становништва Срби чине у општинама источне Херцеговине (Требиње, Љубиње, Билећа, Берковићи, Невесиње, Гацко), општинама Пале, Шековићи, Петрово, Рибник, Челинац, Србац, Лакташи, Кнежево, те у неким по броју становника мањим општинама (Крупа на Уни, Доњи Жабар). Значајан број Бошњака живи у општинама Приједор, Добој, Зворник и Бијељина, те општинама Бања Лука, Теслић и Модрича.

Бројност и размјештај народа у Босни и Херцеговини – послијератно стање

Хрвати

Општине са хрватском већином су 1991. године имале укупну површину од 6.392 км² (око 12,5% површине БиХ) и 482.741 становника (11,02% становништва БиХ), од чега је Хрвата било 313.907 или 65,02%. На ове општине отпадало је 41,25% хрватске популације у Босни и Херцеговини. Од три конститутивна народа, Хрвати су били најмалобројнији. Данашње процјене њиховог броја углавном се крећу од 500 до 550 хиљада. Већину чине у Западној Херцеговини, Посавском кантону и неколико енклава средишње Босне. Покушаји стварања већински хрватског појаса уз границу са Хрватском (од Равног до Дрвара) само дјелимично су успјели. Наиме, након заузимања Гламоча, Босанског Грахова и Дрвара од стране хрватских оружаних формација, у то подручје, скоро искључиво у градове, досељен је одређени број Хрвата из других дијелова БиХ. Тиме се хтјела постићи хрватска етно-просторна контрола над тим прије рата изразито српским простором. Међутим, упркос опструкцији повратка српског становништва, оно је поново постало већинско у тим општинама. На то је утицала чињеница да је то подручје прије рата било изразито српско и са врло малим бројем Хрвата, те да су досељени Хрвати насељавани у градове-сједишта општина, а села су остала отворена за повратак Срба. Потом, упоредо са повратком имовине у градовима, текао је повратак Срба и у та мјеста. Насупрот томе, на другом крају поменутог по-

јаса, у општини Столац, Хрвати су бројем надмашили муслиманско становништво и данас чине око 2/3 становништва. Већински хрватске територије средишње Босне састоје се од неколико међусобно развојних подручја, углавном окружених муслиманским територијама. Доминантно хрватски Посавски кантон чине три општине уз границу са Хрватском. Састоји се из два дијела, међусобно одвојена територијом Републике Српске код Шамца. Иако просторно мали, он представља неку врсту одскочне даске за потенцијални хрватски продор у БиХ и пресецање везе западног дијела РС са њеним источним дијелом и Србијом.

Може се процјенити да око 95% Хрвата Босне и Херцеговине живи на територији Федерације БиХ (прије рата око 4/5), а остатак у Републици Српској и Брчко Дистрикту. Хрватска популација Федерације БиХ просторно је распоређена на слиједећи начин:

- Готово 1/2 настањена је у појасу већински хрватских општина уз границу са Хрватском, од општине Равно на југозападу до општине Ливно на сјеверозападу.
- Приближно 7% настањује Посавски кантон (чине га орашки и оачки “цеп”)
- Приближно 1/5 Хрвата Федерације БиХ налази се у већински хрватским општинама Средишње Босне
- Око 23% настањује општине у којима Хрвати нису већинско становништво

Укупна површина општина са хрватском већином износи 8.679,8 km² или 16,95% површине БиХ. Од тога већински хрватским општинама Херцеговине (у троуглу Ливно-Прозор-Равно) припада 6.824,4 km² или 78,62%, на општине Посавског кантона 324,6 km² или 3,73% и на територијално неповезане већински хрватске општине средишње Босне 1.530,8 km² или 17,63%. Отежавајућа околност хрватских настојања за успостављањем трећег ентитета јесте управо фрагментираност већински хрватских подручја у Босни и Херцеговини, као и чињеница да око 1/4 хрватске популације настањује општине у којима оно није већинско.

Неколико фактора ће имати кључни утицај на будућа кретања бројности Хрвата у БиХ и промјене износа површине са њиховом етно-просторном контролом:

- Према процјенама, од три конститутивна народа у БиХ, Хрвати су имали процентуално највећи пад бројности од 1991. године до данас
- Традиционално израженој емиграцији Хрвата ка Хрватској и западним земљама сада се придружује и неповољно природно кретање. Број живорођених је преполовљен у односу на предратно стање.
- Приближно 1/4 Хрвата БиХ настањује општине у којима нису већинско становништво. Њихова емиграција услијед лоших међунационалних односа и нетрпељивости, недовољно природно обнављање, неповољна старосна структура и склапање мјешовитих бракова са већинским становништвом узроковаће брзо смањивање њиховог броја на овим подручјима. Будући да се ради о 1/4 хрватске популације, то ће се значајно одразити и на њихов укупан број у БиХ.
- Посебну важност ће имати промјена бројног односа у неким општинама са мјешовитим хрватско-муслиманским становништвом. То се посебно односи на општине Мостар, Нови Травник, Витез, Јајце и Столац.

Муслимани

Муслимани (данас Бошњаци) су најбројнија етничка скупина у БиХ. Процјењује се да њихов број износи око 1,80-1,85 милиона. Предратни трендови указивали су на сталан пораст бројности и процентуалног учешћа ове популације у становништву БиХ, те њено преузимање етничке већине и пораст учешћа у низу општина и насеља. Као и код Срба и Хрвата, током рата дошло је до просторног преразмјештаја ове етничке групе. Муслиманско становништво концентрисано је углавном у средишњој Босни и Унско-санском кантону, територијама које су раздвојене подручјима на којима оно није већинско. У односу на предратно стање, ова популација се знатно мање присутна у зони уз сјеверну и источну границу Босне и Херцеговине, а дијелом и уз јужну страну босанско-херцеговачког 'троугла'. У вријеме пописа из 1991. године простор који данас заузима Федерација БиХ настањивало је приближно 3/4 укупне муслиманске популације, а данас је тај износ око 9/10. Муслимани бројчано доминирају у Феде-

рацији БиХ чинећи готово 3/4 њеног становништва. Будући да је муслиманско становништво демографски виталније од хрватске и српске популације, може се очекивати пораст његовог учешћа у укупном становништву.

У Федерацији БиХ током 2003. године од укупно 20.841 живорођеног брачног дјетета, Бошњакињама је припадало 16.548 (79,40%), Хрватицама 3.943 (18,91%), Српкињама 162 (0,77%) и осталима 188. Од 18.259 умрлих у истој години било је 12.132 (66,44%) Бошњака, 4.652 (25,47%) Хрвата, 1.160 (6,35%) Срба и осталог становништва 315. Муслимански наталитет је низак и у даљем паду, што директно утиче на кретање наталитета у Федерацији БиХ. (табела 6)

Табела 6: Становништво Федерације БиХ – процјена бројности средином године и природно кретање

Година	Присутно становништво	Живорођени	Умрли	Природни прираштај
1991.	...	42.899	18.532	24.367
1996.	2.254.000	34.331	14.221	20.110
1997.	2.346.000	34.304	16.120	18.184
1998.	2.226.000	31.480	16.210	15.270
1999.	2.276.000	27.964	16.108	11.856
2000.	2.312.000	25.372	17.112	8.260
2001.	2.307.000	24.081	16.891	7.190
2002.	2.315.000	23.251	17.175	6.076
2003.	2.321.000	23.168	18.259	4.909
2004.	2.325.000	22.250	18.350	3.900

Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Vital/VitalnaBos.htm>

Муслиманске тежње у послеријатном периоду усмјерене су на:

- Повратак што већег броја муслиманског становништва у Републику Српску и простор Федерације Бих који је под контролом Хрвата, посебно на поједина подручја (насеља, општине, зоне, правце) која имају примарни геополитички значај. Од три стране босанско-херцеговачког “троугла” муслиманско становништво већински насељава само мањи сјеверозападни дио тј. подручје Унско-санског кантона па су њихове тежње усмјерене на трансгресију ка источној и сје-

верној граници БиХ те излазу на Јадранско море тј. на појачавање свог присуства уз границе пројектоване унитарне и доминантно муслиманске (бошњачке) БиХ.

- Повратак у подручје Брчког које има посебан значај због његове улоге у повезивању источног и западног дијела Републике Српске.
- Повезивање Унско-санског кантона са средишњом Босном, тј. Интегрисање два већински муслиманска подручја међусобно раздвојена областима под контролом других етничких заједница (првенствено Срба).
- Повратак у Подриње и остваривање што већег присуства у том појасу уз границу према Србији. Посебан значај има Горажде због потенцијалног остваривања везе са дијеловима Рашке области насељеним муслиманским становништвом.
- Тежња да се постигне излаз на Јадранско море. У том смислу посебан значај има Столац и није случајно што је управо ту дошло до једног од процентуално највећих повратака предратног муслиманског становништва.

На процентуални износ повратка муслиманског становништва утицало је више фактора:

- Предратно (већинско или мањинско) учешће муслиманског становништва у неком крају, општини, насељу
- Приоритетност неког краја за муслиманске геополитичке и геостратегијске интересе. Процентуално највећи износи повратака су у Брчко Дистрикту (спона западног и источног дијела Републике Српске), Стоцу (битан за евентуални излазак муслимана на Јадранско море), те општинама Добој (важан саобраћајни чвор) и Зворник (сужена територија РС) итд.
- Близина осталих већински муслиманских територија као залеђа и неке врсте миграционе логистичке базе.
- Предратни однос градског и сеоског муслиманског становништва у општини повратка и просјечна величина сеоског насеља. Релативни износ повратка је

знатан у општинама гдје су постојала популационо велика и етнички доста хомогена муслиманска села (општине Приједор, Зворник, Добој...)

Срби

У вријеме пописа из 1991. године општине са српском апсолутном или релативном већином имале су површину од 23.089 km² (45,1% површине БиХ) и 1.227.180 становника (28,03% становништва БиХ), од чега Срба 725.892 или 59,15 % укупне популације тих општина (53,13% укупног броја Срба у БиХ). Помјерања становништва током рата довела су до промјене етничке већине у неким општинама, неке општине су подјељене међуентитетском линијом, дошло је до хомогенизације и концентрације етничких група на територијама гдје чине већину. Данас у општинама са српском већином живи око 9/10 српске популације у БиХ. За различите облике организовања српског становништва (политичко, војно-безбедносно, економско, културно...) то има огроман геополитички значај. Површина тих општина износи око 53% површине Босне и Херцеговине. Процјењује се да број Срба у Босни и Херцеговини износи око 1,25 милиона. Док је 1991. године око 2/3 српског становништва Босне и Херцеговине живјело на простору данашње Републике Српске, данас то износи око 9/10. Од 1995. године до данас један дио српског становништва вратио се на предратна огњишта у Федерацији БиХ. Посебно је значајан повратак Срба у дијелове тзв. Високе Крајине гдје су опет постали већинско становништво у општинама Дрвар, Гламоч и (Босанско) Грахово. Површина ове три општине је 2.402,9 km² што представља 9,2% површине Федерације БиХ или 4,69% површине БиХ. Ради се о пространом, а ријетко насељеном подручју са старом популацијом и изразито негативним природним прираштајем становништва. Знатан (по неким процјенама већински) дио становништва Срби чине и у општини (Босански) Петровац. Осим овог подручја, српско становништво Федерације БиХ насељава Сарајевски кантон, те општине Тузла, Зеница, Сански Мост и Мостар, а у мањем броју и нека друга мјеста.

Неповољне карактеристике кретања и размјештаја српске популације у БиХ су:

- Низак наталитет и негативан природни прираштај;

- Емиграција ка Србији и иностранству;
- Неравнојеран распоред становништва Републике Српске.

Посебан проблем представља ријетка насељеност и неповољни трендови природног кретања становништва највећег дијела источног “крила” Републике Српске, најпре простора јужно од Зворника. Недостатак представља и постојање већих градских центара, па тако у простору између Зворника и Требиња не постоји насеље са више од 20.000 становника. Слична је ситуација и у зони тзв. “наковња” (Клековача – Виторог) у југозападном дијелу Српске. Међутим, док се прије рата национални састав како у БиХ као цјелини, тако на територији данашње Републике Српске, мијењао у правцу повећања муслиманског, а смањења српског (и хрватског) процентуалног учешћа у укупној популацији (што је било праћено и промјенама етничке већине у неким општинама и поступним ширењем територија са муслиманском већином), данас је стање нешто другачије. Подаци о природном кретању становништва Републике Српске према националној припадности показују да је оно негативно и код Бошњака и Срба, а код Хрвата број умрлих чак вишеструко надмашује број живорођених. (табела 7) Од укупног броја живорођене дјеце у Републици Српској Српкињама је припадало 84,66%, Бошњакињама 7,20%, а Хрватицама 0,61%. Од укупног броја умрлих исте године Срби су чинили 83,33%, Бошњаци 8,00%, а Хрвати 2,36%.

Табела 7: Природно кретање становништва Републике Српске по националној припадности у 2004. години

	Живорођени према националној припадности мајке	Умрли	Природни прираштај
Укупно	11.917	13.475	-1.558
Срби	10.089	11.229	-1.140
Бошњаци	859	1.079	-220
Хрвати	73	319	-246
Непознато	801	742	59
Остали	95	106	-11

Извор: Демографска статистика, Број 8., Статистички билтен, Републички завод за статистику, Република Српска, Бања Лука, 2005, стр. 41,46

Повратничка муслиманска популација у Републици Српској је знатно мање демографски витална у односу на ону у Федерацији БиХ. По окончању процеса повратка, може се очекивати пад броја муслиманског становништва на подручју Републике Српске, како због природног тако и због механичког кретања ове популације (исељавање у Федерацију БиХ и иностранство), па ће и муслиманска просторна експанзија бити ограничена углавном на муслиманско-хрватски ентитет, што је битна разлика у односу на предратни период. Предратни процеси сажимања и фрагментације већински српске територије и промјена етничког састава на простору данашње Републике Српске на штету Срба су готово прекинути. Промјене бројног односа између муслиманског (на идућем попису вјероватно у огромној већини Бошњака, за разлику од пописа из 1991. године) и српског становништва у БиХ као цјелини кретаће се у корист муслиманске популације првенствено због веће виталности муслиманске популације у Федерацији БиХ у односу на српско становништво у цијелој Босни и Херцеговини.

Етно-демографска ситуација у неким геополитички битним подручјима

Гораждански ranhandle

Гораждански ranhandle састоји се из Босанско-подрињског кантона и дијела општине Трново која припада Сарајевском кантону. Босанско-подрињски кантон, према званичној процјени има приближно 34.500 становника, што на површину од 504,6 km² даје густину од око 68 ст./km², а федерална општина Трново (338,4 km²) има око 2.000 становника и густину насељености од свега око 6 ст./ km².

Функција горажданског ranhandle-а је вишеструка:

- Нарушава просторну компактност источног дијела Републике Српске. У току рата Горажде је било енклава (и наводна заштићена зона), а Дејтонским споразумом подручје Горажда је добило везу са осталим дијелом Федерације БиХ. Овај ranhandle пресјеца најквалитетнију комуникацију Источне Херцеговине са српским Подрињем и Србијом (пут Требиње-Фоча /Србиње/-Вишеград-Ужице), а територија Феде-

рације БиХ прекида и везу Источне Херцеговине са Источним /Српским/ Сарајевом (комуникација Лукавица-Трново). У случају већег одклона Црне Горе од Српства, српска Херцеговина би дошла у незавидан положај, тј. у неку врсту полуокружења.

- Омогућује муслиманску партиципацију на Дрини, захваљујући чему је ово подручје требало да одигра значајну улогу у повратку муслиманског становништва у горње Подриње.
- У зони Горажда Федерација БиХ и подручја са муслиманском већином се највише приближавају Рашкој области. Тиме се планови повезивања већински муслиманских територија Рашке области са оним у средишњој Босни одржавају актуелним и потенцијално остваривим.

У прилог реализацији тих циљева не иде неколико чињеница:

- Лоша демографска ситуација у самом Горажданском panhandle-у. Послиједњих година наталитет је у наглом паду, па је и природни прираштај постао негативан. (табела 8). Томе треба додати и интензивно одсељавање према Сарајеву и остатку Федерације БиХ.
- Општине Рашке области које за већинско становништво имају оно које се изјаснило као Бошњаци (Тутин, Нови Пазар и Сјеница у Србији, те Рожаје и Плав у Црној Гори) од Горажда су одвојене општинама са већинским српским становништвом (Прибој, Нова Варош и Пријепоље у Србији, а Пљевља, Бијело Поље и Беране у Црној Гори, те Фоча /Србиње/, Чајниче, Рудо и Устипрача у Републици Српској). Општине Рашке области гдје је учешће Бошњака у становништву највеће (Тутин, Нови Пазар, Рожаје), истовремено су и најудаљеније од Горажда као истурене територије босанских муслимана према подручјима Рашке области насељеним муслиманским становништвом. Муслиманско становништво ових општина (Нови Пазар, Тутин, Рожаје) је и демографски виталније од оног у општинама Рашке области ближим Горажду (Прибој, Пријепоље, Пљевља, Сјеница), као и од оног у самом panhandle-у.

Табела 8: Природно кретање становништва
босанско-подрињског кантона

	Живорођени	Умрли	Природни прираштај
1996.	495	210	285
1997.	482	232	250
1998.	406	251	155
1999.	360	241	119
2000.	306	270	36
2001.	296	232	64
2002.	230	236	-6
2003.	206	254	-48
2004.*	186	224	-38

*Претходни подаци

Извор: Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2004, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2004, str. 323; Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima u Federaciji Bosne i Hercegovine po kantonima, 2, godina VI, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, februar/veljača 2005, стр. 57

Потез Кључ - Мркоњић Град - Јајце

Цазинску крајину тј. дио БиХ западно од ријеке Уне је 1991. године, одликовала велика густина насељености, висок природни прираштај и то је било подручје у коме се велика већина становништва изјашњавала као Муслимани (по попису из 1991. године, Цазин и Велика Кладуша су биле општине БиХ које су заузимале прва два мјеста по проценту становништва које се изјаснило као Муслимани; у општини Цазин Муслимани су чинили 97,3%, а у општини Велика Кладуша 91,3% становништва).

Општине уз ријеку Сану (Приједор, Сански Мост, Кључ) је неколико деценија прије рата 1992-1995. године карактерисала доста брза промјена етничке структуре на штету Срба. По попису из 1971. године релативну већину становништва општине Сански Мост чинили су Срби, а на попису из 1981. године Муслимани. До 1991. године проценат Муслимана је додатно порастао. У периоду 1971-1991. године број Срба у општини Сански Мост је смањен за 16,62%, а број Муслимана повећан за 13,27%. Слично као и у општини Сански Мост, мијењала се етничка структура општине Приједор, само што је овдје промјена (релативне) већине регистрована у периоду

1981-1991. године. У периоду 1971-1991. године број Срба у општини Приједор је повећан за 2,35%, а Муслимана за 25,92%. На послједњем предратном попису (1991.) Срби су имали релативну већину у општини Кључ и апсолутну у граду Кључу, али судећи по дотадашњим кретањима могло би се претпоставити да су Муслимани у општини бројчано могли да надмаше Србе већ у наредном десетогодишњем периоду. Наиме, од 1971. до 1991. године број Срба на подручју општине Кључ смањен је за 22,54%, а број оних који су се изјаснили као Муслимани повећан је за 16,22%. (табеле 9, 10, 11)

Табела 9: Национална структура општине Сански Мост 1971-1991.

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	10,2%	40,0%	49,0%	0,3%	0,5%
1981.	8,5%	43,4%	42,6%	4,4%	1,1%
1991.	7,2%	46,7%	42,1%	2,1%	2,1%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 21

Табела 10: Национална структура општине Приједор 1971-1991

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	9,0%	40,0%	47,5%	1,5%	2,0%
1981.	6,7%	38,7%	41,6%	9,7%	3,3%
1991.	5,6%	43,9%	42,3%	5,7%	2,5%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 21

Табела 11: Национална структура општине Кључ 1971-1991

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	1,3%	38,1%	59,8%	0,3%	0,5%
1981.	0,9%	41,5%	51,9%	4,6%	1,1%
1991.	0,9%	47,3%	49,5%	1,5%	0,7%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 19

Оваквим промјенама етничке структуре стварао се муслимански клин у етнички доминантно српској Босанској Крајини, који је заједно са другим таквим клином који су чиниле претежно муслиманске општине у долини Врбаса (Јај-

це, Доњи Вакуф, Бугојно) пријетио да везу изразито српског подручја тзв. Високе Крајине (депопулацијске и ријетко насељене општине Б. Петровац, Дрвар, Б. Грахово, Гламоч, Курпрес, Шипово) и Бања Луке са околином, сведе на општину Мркоњић Град, а у будућности можда и прекине. Дејтонским споразумом југозападна контура крајишког дијела Републике Српске добила је облик "наковња", а санско-кључки и јајачки "клин" са сјеверозапада и југоистока дефинисали су специфично територијално сужење између клековачко-виторошког "наковња" у зони тзв. Високе Крајине и бањалучког "тијела" Крајине – мркоњићки "врат". Овај "наковањ" за Републику Српску има улогу одбрамбеног "штита" против даљег просторног редуковања из југозападног смјера, али и функцију "одскочне даске" у хипотетичкој српској "реконквисти" у крајишке, сјевернодалматинске и личке крајеве из којих су војно и популационо потиснути. Овакав квалитет његовог положаја може бити умањен, а "наковањ" чак и просторно елиминисан прекидањем мркоњићког "врата" из кључког и јајачког смјера. На путу муслиманских тежњи да "Путем АВНОЈ-а" (Бихаћ-Б.Петровац-Кључ-Мркоњић-град-Јајце) остваре најкраћу везу између Цазинске крајине и средишње Босне стоји управо мркоњићки "врат". Етно-демографско окружење овог "наковња" није хомогено.

Унско-сански кантон, коме припада санско-кључки клин налази се сјеверозападно од "наковња". То је један од етнички најхомогенијих кантона Федерације БиХ са убједљивом муслиманском већином. Према процјени присутног становништва за 31.12.2004. на простору Унско-санског кантона од 297.862 становника Бошњака је било 280.674, Срба 10.330, а Хрвата 5.603. Међутим, узимајући у обзир густину насељености, природни прираштај становништва и његову етничку структуру могу се издвојити сјеверозападни (општине Велика Кладуша, Цазин, Бужим, Бихаћ и Босанска Крупа) и југоисточни (општине Кључ, Сански Мост и Босански Петровац) дио кантона. Сјеверозападни дио овако условно подијељеног кантона има површину од 2.277 km² са 220.384 становника (процјена за 31.12.2004.) од чега Бошњаци чине 96,29%, Хрвати 1,93%, а Срби 1,24%. Густина насељености износи 96,7 ст./km². Југоисточни дио (3 општине) има површину од 1.848 km² и 77.478 становника (процјена за 31.12.2004.) од чега Бо-

шњака 88,35%, Срба 9,78%, а Хрвата 1,73%. Густина насељености износи 41,9 ст./km². Наталитет становништва у овом кантону је низак и у паду, али због ниског морталитета природни прираштај је позитиван. Међутим, у погледу природног кретања становништва постоје велике разлике између поменутих два дијела кантона. У сјеверозападном дијелу наталитет далеко надмашује морталитет и природни прираштај је позитиван, а у југоисточном дијелу (санско-кључки клин) природни прираштај је негативан. (табела 12)

Табела 12: Природно кретање становништва
унско-санског кантона

	Укупно кантон			Сјеверозападни дио			Југоисточни дио		
	Жив.	Умр.	Пр.п.	Жив.	Умр.	Пр.п.	Жив.	Умр.	Пр.п.
2000.	3.722	2.005	1.717	2.915	1.394	1.521	807	611	196
2001.	3.497	1.941	1.556	2.837	1.338	1.499	660	603	57
2002.	3.208	2.009	1.199	2.623	1.489	1.134	585	520	65
2003.	3.156	2.092	1.064	2.609	1.481	1.128	547	611	-64
2004.*	2.886	2.101	785	2.422	1.511	911	464	590	-126

*Претходни подаци

Извор: Statistički godišnjak/Ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2004, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2004, str. 316-317; Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima u Federaciji Bosne i Hercegovine po kantonima, 2. godina VI, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, februar/veljača 2005, str. 18

Са југозападне стране “наковња” налазе се општине Федерације БиХ које су већински насељене српским становништвом Дрвар, Гламоч и Босанско Грахово (са Б. Граховом се не граничи директно). Југоисточно и источно, простиру се ријетко насељена и сада већински хрватска општина Купрес, већински муслиманска општина Доњи Вакуф, те по званичним процјенама већински хрватска премда са знатним бројем муслимана (Бошњака), општина Јајце (јајачки “клин”). Са становишта муслиманских интереса и потенцијалног спајања санско-кључког и јајачког клина, тј. спајања муслиманских територија Унско-санског кантона и већински муслиманских средишње Босне, отежавајуће околности су што подручје санско-кључког клина није густо насељено (далеко мања густина насељености од простора Цазинске крајине) и што је природни прираштај тог подручја негативан. Такође,

са друге стране је општина Јајце која је (по званичним процјенама) већински хрватска. Са аспекта српских интереса повољна околност је да је подручје "наковња" у огромној већини насељено српским становништвом, а неповољно је то што се ради о депопулацијском и ријетко насељеном подручју.

Столац и питање муслиманског приступа Јадранском мору

Прије последијег рата у појасу који су чиниле општине Коњиц, Јабланица, Мостар и Столац недостајала је само мала општина Неум (по броју становника на 108. мјесту од тадашњих 109 општина у БиХ) па да, према тадашњој административној подјели, општине са муслиманском већином (релативном или апсолутном) чине непрекидну цјелину од Јадранског мора до Сарајева и даље до Саве. У општинама Коњиц и Јабланица Муслимани су 1991. године чинили апсолутну већину, а у општинама Мостар и Столац релативну. Општина Столац је 1991. године имала 18.681 становника, од чега Муслимана 8.101, Хрвата 6.188, а Срба 3.917. У самом насељу Столац, од 5.530 становника, било је 3.426 Муслимана (61.95%), 1.111 Срба (20.09%), а Хрвата 653 (11.80%). У општини Столац, у периоду 1971-1991. године, десиле су се значајне промјене националне структуре становништва. (табела 13) У том периоду, број Муслимана у општини је порастао за 13,89%, а смањило се број Хрвата за 12,11% и Срба за 20,06%.

Табела 13: Национална структура становништва
општине Столац 1971-1991.

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	36,6%	37,0%	25,5%	0,3%	0,6%
1981.	33,9%	38,9%	22,9%	3,6%	0,7%
1991.	33,1%	43,4%	21,0%	1,6%	0,9%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 232-235

Хрвати су током рата преузели контролу над Стоцем, муслиманско становништво је принудно емигрирало, а досељен је један број хрватског становништва. Међуентитетском линијом предратна општина Столац је подијељена, тако да је већи дио припао Федерацији БиХ, а нешто мање од половине остало је Републици Српској (источни и рјеђе насељен, прете-

жно српски дио – данас општина Берковићи). Имајући у виду значај Стоца за евентуални муслимански излаз на Јадранско море, није нимало случајно што је ту забиљежен један од процентуално највећих повратака предратног муслиманског становништва. Такође, из геополитичких разлога, ради задржавања хрватске већине, извршено је значајно насељавање хрватског становништва у троуглу Мостар-Столац-Чапљина (Бобаново Село, Шушково Насеље...).

Упоредо са Стоцем, од велике важности биће однос броја хрватског и муслиманског становништва на подручју Мостара. (табела 14) Муслимани доминирају у источном, а Хрвати у западном дијелу Мостара. У ове двије општине ће се “ломити” хрватски и муслимански етно-геополитички односи у Херцеговачко-неретванском кантону, што ће свакако имати утицаја и на њихове укупне односе у Босни и Херцеговини.

Табела 14: Херцеговачко-неретвански кантон – процјена укупног броја присутног становништва по општинама 31.12.2004.

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остали
Чапљина	22.588	3.017	18.716	855	0
Читлук	16.462	28	16.420	8	6
Јабланица	13.079	12.752	190	117	20
Коњиц	30.051	27.297	1.851	883	20
Град Мостар	105.572	50.078	50.989	3.648	857
Неум	4.757	47	4.582	26	102
Прозор	17.415	6.027	11.332	56	0
Равно	1.854	12	1.751	91	0
Столац	13.018	4.725	7.817	476	0
Херцег-неретван. кантон	224.796	103.983	113.648	6.160	1.005

Извор: Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima u Federaciji Bosne i Hercegovine po kantonima, 4. godina VI, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, april/travanj 2005, str. 64

За сада, муслиманско становништво се повратком на подручје Дубравске висоравни приближава Неуму и изласку на Јадранско море. Оно чини око 1/3 становништва општине Столац. Може се претпоставити да је старосна структура овог становништва лошија у односу на предратно стање, а

будући да повратничко становништво карактерише велика незапосленост и да Хрвати економски доминирају општинском, не може се очекивати да природно и механичко кретање муслиманске популације у општини, по окончању процеса повратка, буде такво да обезбјеђује пораст муслиманског учешћа у становништву општине.

Брчко

Територија предратне општине Брчко смјештена је између ријеке Саве и обронака Мајевице и чини спону између посавског и семберског дијела Босне и Херцеговине. Брчко је највећи град у Посавини. Површина општине Брчко износила је 493 km² и 1991. године имала је 87.627 становника, од чега Муслимана 44,1%, Хрвата 25,4%, Срба 20,7% и Југословена 6,5%. (табела 15) Град Брчко имао је 41.406 становника од чега Муслимана 22.994, Срба 8.523, Хрвата 2.894, Југословена 5.211.

Табела 15: Национална структура становништва општине Брчко 1971-1991.

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	33,3%	40,4%	23,7%	1,5%	1,2%
1981.	29,0%	39,2%	20,2%	9,4%	2,2%
1991.	25,4%	44,1%	20,7%	6,5%	3,3%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1995, str. 17

Дејтонском линијом разграничења на подручју Брчког је привремено задржано затечено стање (трајно рјешење је препуштено арбитражном суду), а општина Брчко је подијељена на два дијела, при чему је Републици Српској припао сјеверни дио према ријечи Сави укључујући и град Брчко, укупне површине од око 180 km² што представља 36,5% површине некадашње општине Брчко. У току рата 1992-1995. године подручје Брчког добија изузетан геополитички значај који је одређен потковичастим обликом Републике Српске (по споразуму из Дејтона њена територија је ту била најужа - око 6 km) и улогом коју то подручје има у остваривању територијалног континуитета Републике Српске. Проглашавањем Дистрикта Брчко ситуација се додатно усложњава па етнодемографски процеси на том подручју добијају посебну

важност. Са становишта српских интереса, задржавања српске већине бар у дијелу дистрикта који је до арбитраже припадао Републици Српској има изразиту геополитичку димензију. Успостављањем дистрикта цијело подручје предратне општине Брчко постаје једна изборна јединица, па међусобни бројни однос три народа на овом подручју додатно добија на значају. (табела 16)

Табела 16: Процјена “de facto” присутног становништва у Брчко дистрикту 31.12.2003.

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби
Број становника	74 960	32 233	13 493	29 234
Учешће	100%	43%	18%	39%

Извор: Bilten – statistički podaci, broj 6, godina III, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, uprava prihoda- statistički biro, Brčko, juni 2004, str. 34

Срби живе углавном у граду Брчко, а већину становништва чине и у дијелу који се налази сјеверно од некадашње међуентитетске линије разграничења. Муслимани (Бошњаци) су већинско становништво у дијелу дистрикта јужно од некадашње међуентитетске линије, а знатан дио их је и у самом граду. Хрвати су насељени углавном на сеоском подручју, првенствено југозападно од Брчког. Поред тога што су мање бројни, Хрвати имају и далеко неповољније природно кретање у односу на друга два народа. (табеле 17 и 18). У трогодишњем периоду, од 2002. до 2004. године, мајке хрватске националности имале су 241 живорођено дијете, а у истом периоду умрло је 468 лица хрватске националности. У 2004. години мајкама хрватске националности припадало је 8,94% живорођене дјеце Дистрикта, а Хрвати су чинили 21,99% умрлих лица.

Табела 17: Живорођени у брчко дистрикту према националној /етничкој/ припадности мајке

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остало
2002.	898	483	57	351	7
2003.	986	505	96	373	12
2004.	984	471	88	421	4

Извор: Bilten – statistički podaci, broj 8, godina IV, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, uprava prihoda- statistički biro, Brčko, juli 2005, str. 15

Табела 18: Умрли у Брчко дистрикту по националној /етничкој/ припадности

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остало
2002.	676	248	137	288	3
2003.	771	280	157	329	5
2004.	791	298	174	317	2

Извор: Bilten – statistički podaci, broj 8, godina IV, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, uprava prihoda- statistički biro, Brčko, juli 2005, str. 21

Бошњаци су у дистрикту демографски највиталније становништво. У периоду, од 2002. до 2004. године мајке бошњачке националности имале су 1.459 живорођене дјеце, а у истом периоду умрло је 826 лица бошњачке националности. Мајкама бошњачке националности у 2002. години припадало је 53,78% живорођене дјеце Брчко Дистрикта, у 2003. тај износ је 51,21% , а у 2004. години 47,86%. У 2004. години Бошњаци су чинили 37,67% умрлих лица дистрикта.

Од 2002. до 2004. године на мајке српске националности имале су 1.145 живорођене дјеце Дистрикта, а у истом периоду умрло је 934 лица српске националности. Од укупног броја живорођене дјеце у Брчко Дистрикту у 2002. години, мајкама српске националности припадало је 39,08%, у 2003. 37,82% и у 2004. 42,78% живорођене дјеце Брчко Дистрикта. Лица српске националности чинила су 40,07% умрлих особа Дистрикта.

Закључак

Разлике које постоје међу појединим етничким групама у погледу кретања апсолутног броја и релативног учешћа у укупном становништву (како БиХ у целини, тако и њених ентитета, појединих крајева, општина и насеља), потом у погледу природног (наталитет, морталитет, фертилитет) и механичког кретања (миграције), просторног размјештаја (концентрација у појединим областима, а минимално присуство у другим), удјела градског и сеоског становништва (посебно између Муслимана и Хрвата) – имале су и имаће утицаја на краткорочне и дугорочне геополитичке процесе. Такође, евидентан је и супротан утицај – геостратегијских циљева, геополитичких процеса и тренутних политичких одлука на по-

менује демографске феномене. У односу на предратно стање, неке тенденције етно-демографског развоја су задржане, а неке су, пак, битно измјењене. Посебан значај ће имати разлике у демографским кретањима етничких група у геополитички битним подручјима, правцима, општинама, насељима.

Код Муслимана (на слиједећем попису вјероватно ће се у огромној већини изјаснити као Бошњаци) се може очекивати пораст, а код Срба и Хрвата пад процентуалног учешћа у укупном становништву Босне и Херцеговине. Наталитет муслиманског становништва сада је смањен, али због још релативно повољне старосне структуре морталитет је мали па је и природни прираштај позитиван. Стога ће се повећање њиховог удјела у укупном становништву добрим дијелом ослањати на очекивано смањење бројности Срба и Хрвата. У односу на предратно стање, знатно је смањен број општина у којима би муслиманско становништво могло демографским путем преузети већину у скоријој будућности, што је последица великих помјерања становништва током рата и јаке хомогенизације етничког састава у готово свим општинама.

Српско становништво Босне и Херцеговине прије последице рата, уз изражен негативан миграциони салдо, имало је позитиван (иако опадајући) природни прираштај. Оно је сада ушло у фазу негативног прираштаја и у непосредној будућности може се очекивати смањење његове бројности. Међутим, док је у међупописном периоду 1971-1981. године српско становништво изгубило релативну већину у општинама Вогошћа и Сански Мост и апсолутну већину у општини Власеница, а у периоду 1981-1991. године релативну већину у општинама Приједор, Добој, Ново Сарајево и Илица, такав тренд релативно брзог губљења етничке већине у низу општина не може се очекивати у наредном периоду. Разлог томе је концентрисање српског становништва у току рата на подручје Републике Српске. Данас у готово свим њеним општинама Срби чине убједљиву већину и не може се очекивати да се она демографским путем изгуби у неком краћем периоду. Напротив, у многим општинама она ће се повећавати.

За хрватску популацију Босне и Херцеговине може се у наредном периоду очекивати пад бројности. Негативном миграционом салду сада се придружује и недовољно природно обнављање становништва. Изузетан значај имаће промјене

односа броја хрватског и муслиманског становништва у неким етнички мјешовитим општинама Федерације БиХ као што су Мостар, Јајце, Нови Травник... На политичко-територијално организовање Хрвата Босне и Херцеговине и кретање њихове бројности знатан утицај имаће фрагментираност територија на којима чине већину и чињеница да око 1/4 Хрвата живи у општинама гдје нису већинско становништво.

Radoslav Corovic

GEOPOLITICAL ASPECTS OF ETHNO-DEMOGRAPHIC SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Bosnia and Herzegovina is a territory of confrontations and interferences of different social-historical and cultural-civilizational influences influencing past and present ethnic structure of population. Differences in natural and migrational movements of ethnic groups have had their geopolitical consequences, and in addition, the geopolitical factors have been reflected onto demographic processes. In geopolitical terms, the ethno-demographic processes greatly project themselves as an instrumentarium for occupation and control of territories in long-term. There was a significant and geopolitically prompted population redistribution during the war in the period 1992-1995. Also, in the post-war period there was evident causal connection between geopolitical and ethno-democratic processes. The process of return of the population itself has had a geopolitical background reflected in the particularly supported and encouraged return into geopolitically important territories, or, to the contrast to it, in different measures directed to maintaining of incoming population and newly achieved ethnic majority during the war. Certainly, it is predictable that the demographic processes will continue to strongly influence geopolitical relations in this territory in future.

Key Words: *ethno-demographic processes, geopolitics, Republic of Serbia, Federation of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina.*

